

Egy személy Szerbiából Kanadában

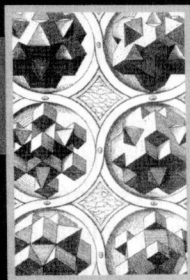
David Albahari esszéiről

David Albahari *Teret* (Teher) című második esszékötetét a belgrádi Írók Fóruma adta ki 2004-ben. Az első még 1997-ben jelent meg *Prepisivanje sveta* (A világ másolata, szó szerinti fordításban lemásolása) címen. Ugyanebben az évben David Albahari Kanadába távozott, és azóta is ott él. Attól függetlenül, hogy kapcsolatát eközben a szerb irodalommal és irodalmi élettel egyetlen pillanatra sem szakította meg, rövid időre időnként haza is tér, hazatéréseinek mindig nyoma marad az itteni sajtóban. Könyvei továbbra is Belgrádban jelennek meg, jobb körökben prózaírását számon is tartják. Kanadában meg sem fordult a fejében, hogy kanadai író váljék belőle. Távozását mégsem lehet szó nélkül hagyni. A kilencvenes években sokan költöztek Szerbiából külföldre, a művészvilág néhány jeles személyisége is. Számos magyarázata van a legtöbbször mégis önkéntes, bár nemegyszer igencsak „befolyásolt” távozásnak, amelyen például Mirko Kovačé volt, aki véres fejjel költözött Isztriába. Ha számos a magyarázat, akkor a távozások csak személyekhez kötve értelmezhetők. David Albahari Kanadába költözése is. Szerbiában elismert íróként élt, könyvei rendre megjelentek, díjakat is kapott, novellaíráásáért Andrić-díjat, és távozásával egy időben a legjobb szerb regényért járó nevezetes NIN-díjat is kiérdemelte. Senki sem verte be a fejét, senki sem fenyegette közvetlenül, élhetett, írhatott volna Szerbiában is. Mégis egy távoli országot választott magának, egy másik kontinenst, és ezzel az idegenlét körülményeit választotta.

62 Mi teszi az embert idegenné? Miért választja az otthon (a haza?) helyett az idegen(sége)t? A *Teher* kötet esszéi ezekre, vagy hasonló kérdésekre

re adnak választ. Többek között a kötet első részébe tartozó „öninterjúban” is, amelyben a válaszoló Albahari a kérdező Albaharinak találkozásukkor a szállodaszobában nyomban kijelenti, hogy „fél Európától”, mert a valamely újság számára készülő beszélgetés éppen Európáról, az unió bővítéséről szól(na). Mert, a válaszoló Albahari szerint, százával van Európa, és ebben rejlik a probléma lényege. És elmond a kérdezőnek egy történetet, mert Albahari, prózaíró lévén, esszéírásában is történetmondó. Arról szól a történet, hogy már Kanadában, egy látogatás során felfedezi a falon Európa térképét, amely már kö-

zel sem azonos a korábbról ismert, vagy elképzelt térképpel. Ezen a térképen Nyugat-Európa kibővült, a Balkán pedig lecsúszott Törökország és Ázsia felé. Ekkor jött rá a válaszoló Albahari, hogy ez ideig illúzióban élt, hiszen egész addigi életében az „ideologikus gondolkodás” kórokozója elől menekült, holott éppen ennek az ideológiának volt része, mert olyannak látta a világot, amilyenek ez az ideológia diktálta. Fájdalmat okozott neki ez a felismerés, és attól tart, az „ideologikus gondolkodás” kórokozója lényébe fészkelte bele magát, és hatással van gondolkodására, arra is, ahogyan az őt körülvevő világot látja. Annál is inkább, mert szerinte kell legyen egy középpontnak (ideológiainak?, valamely téveszmének? – kérdzem), máskülönben a világ széthullana darabokra. Ennek példája, ahogyan Albahari a határokról beszél. Az egyesült Európa légiesített határeszményével szemben állítja, hogy az emberiség teljes történelme nem más, mint hosszú vita a határokról, a test, az elme, a nemzet határaitól. A látható határok nélkül, mondja, elveszettek vagyunk, és hirtelen újabb határokat emelünk, láthatatlan határokat, amelyek ugyanúgy, vagy még jobban sértenek, mint a valóságosak. További példája, hogy nem könnyű Szerbiából származó személynek lenni a világban, mert annak, aki a származásunk után érdeklődik, és megtudja, honnan jöttünk, nyomban megtelik a szeme gyanakvással. Ezért mondhatja végül a válaszoló Albahari a kérdező Albaharinak, hogy nem attól fél, amit Európa adhat nekünk, hanem attól, amit mi vihetünk Európába. „Önmagamtól félek.” Ez az öninterjú utolsó mondata. Ez a félelem üzhette az otthontól, Európától messzire, egészen Kanadába? Az embernek, ha még író is, önmagától való félelme erő-

David Albahari
TERET

FORUM *pisa a*

sebb mindennél, az idegenségtől való félelemtől is, és a magány vállalására készlet.

Mert mit hagyott maga mögött Albahari, amikor a viszonylagos otthonból kivándorolt? Írói léte Szerbiában a sikerek ellenére romokban állt. A Balkán: irodalom és történelem című Athénban elmondott esszéjében beszél arról, hogy írói világát a történelemtől való távolságtartásban építette ki, mert szerinte a történelemtől való távolságtartás az egypártrendszerben kivételesen fontos politikai közlés volt. Antiideológiát hirdető nemzedékhez tartozott, és így védekezett a politikai rendszer túlzott ideologikusságától. De a kilencvenes években az eszméktől menekülő és csak az önmagával ütköző szív történeteit mondó író életébe erőteljesen bevonult a történelem, minek folytán rájött az író, hogy – Faulknerrel kölcsönözött szóval – a szívverés ritmusát legtöbbször a hang és a téboly háborús dobpergése kíséri. Sem magának, sem másnak nem nyújthatott már vigaszt: „Választhatjuk a vigasztalást, de tudnunk kell, hogy vigaszunk végül a fájdalom forrását fakaszthatja.” Írói világa került hát veszélybe, nem az élete, mint másoké, bizonyára ezért (is) választotta az idegenléletet, idegenségében a megbélyegzettséget, ezzel együtt a magányt. Kivándorlásának évében, az 1997-ben készült Az idézőjelek szubverzív művészete című esszéjében ír arról, hogy a totalitárius utáni társadalmakban az írónak egyre inkább szembe kell néznie a száműzetés lehetőségével. Hiszen többé már nem áll az „államellenesség” amúgy hírt és dicsőséget hozó pozíciójában, peremre szorult, és a „kifejezés szabadságáért” vívott küzdelme a nagy társadalmi konfliktusokkal szemben gyerekes vinnyogásnak hangzik csupán. A poszttotalitárius társadalomban az író elvesztette korábban neki juttatott anyagi biztonságát, piacra, ezzel együtt abszurd helyzetbe került. Önmagát kell máglyahalálra ítélnie, hogy önmaga maradhasson. A száműzetés, az önkéntes is, ilyen belső ítélet. Albahari szerint a Nyugatra került kelet-európai művész magával vitte oda az idézőjeleknek a totalitarizmusban elsajátított szubverzív művészetét, és ott továbbra is álmodva megváltozást akarva, nem fél a vesztéstől, annak ellenére, hogy ott a vereség istenkáromlásnak minősül, mert a vereségből újabb kísérlethez merít erőt. Vagyis, írja Albahari: „Nem létezik száműzetés: csak egy olyan pillanat létezik, amelyben mássá kell változnod, hogy azzá lehess, ami valójában vagy. Ez minden.” A kételkedés és a bizonyosság szorításában Albahari a nem létező önkéntes száműzetést választotta. Ezért nem szakadt el Kelet-Európától, ezért jár vissza, és ezért őrzi féltve az óceánon túl vállalt idegenségét.

David Albahari magát a posztmodernnek elkötelezett írónak tartja, tehetségére szabott műfaját a rövid és tömör formákban, kisregényekben és rövid novellákban, szinte egyetlen témakörét pedig a családtörténetekben,

egészen pontosan, saját családjának rekonstruált és rekonstruálható hagyományában és emlékezetében ismerte fel. Ilyen családtörténeteket tartalmaz David Albahari *Apám evangéliuma* címen magyarul Vujicsics Marietta fordításában 1989-ben az újvidéki Forumnál megjelent válogatott novelláinak kötete is. Az előtte kiadott könyvek, novelláskötetek és regények, a később megjelentek, a már Kanadában készültek is ezt a családtörténetet mondják. A *Teher* esszéinek legtöbbje is. De miért tekinthető éppen a posztmodern Albahari családtörténetei poétikai kontextusának? Nyilván azért, mert a posztmodern, legalábbis egyik vonulatában, a történelem végét hirdeti, leginkább pedig azt, hogy a történelmi és a fikciós narráció az értelmezésben összeér, ami azt jelenti, nincs egyetlen (objektív) igazság, hiszen – állítja Albahari – aki tapasztal, hatással van arra, amit tapasztal, és tapasztalásával át is alakítja. Ennek ellenére az író és a történész feladata különbözik. Szerinte az író „mitoszteremtő”, a történész feladata pedig a mítoszok rombolása. Amennyiben megfordul, és a történészek mítoszokat teremtenek, az írók meg mítoszokat rombolnak, a lét káoszba kerül, mert eltűnik a különbség valós és képzelt világ között. Vagyis megszűnik a különbség történelem és irodalom között. Ezen a nyílt terepen pedig szabadon burjánzanak a legszélsőségesebb ideológiák, vallások és politikák. Ezért, félre a posztmodernnel, mondja az elkötelezetten posztmodern Albahari, a történészek ne értelmezzenek, az író pedig bízza magát az imaginációra és a nyelvre. Ami nem is olyan nehéz. Sokkal nehezebb eközben a tekintélynek ellenállni, ellenállni annak, hogy valakinek a képviselőjében, valamilyen cél érdekében és nevében szólaljon meg akár a történész, akár az író. Közhely? Persze hogy közhely, de ha a száműzetést vállalva tagadó posztmodern író veti papírra, akkor elégszer soha el nem mondható, akár szubverzívnek is vehető, idézőjelbe írott közhely.

A Hogyan nem lettem rabbi című önéletrajzi esszéjében mondja el, hogy amikor az életében egyre fontosabbakká váltak a szavak, s mire rátalált saját témájára, a fiktív és a valóságos között lebegő családtörténetekre, egyre inkább a családi örökségek felé fordult, azokban kereste önazonosságának, identitásának meghatározó elemeit és tényeit. (Csak zárójelben jegyzem meg, nem számoltam össze, de első olvasásra is feltűnik, hogy Albahari esszékötetének legtöbbször előforduló szava az identitás. Családtörténetei és esszéi egyformán és majdnem kizárólag a személyes és a közösségi, a zsidó identitás rejtélyét kutatják. Ami akár az individualitás próbájának is tekinthető. Itt egy személy, egy alak, egy „ürge” Szerbiából szólítja meg önmagát. Az „öninterjúban”, az önéletrajzi esszéikben szó szerint, máshol – ritkábban – közvetve.) Innen, a történetekbe foglalt családi örökség felfedezésétől kezdődően egyre intenzívebben foglalkoztatta a zsidóság, a zsidó identitás kérdése, ezzel együtt a zsidó irodalom problémavilá-

ga. Akkoriban, íróságának kölyökkorában, szembesült azzal a kérdéssel, hogy „Mit jelent - ha egyáltalán jelent valamit - zsidónak lenni?” A kérdés azóta sem hagyta nyugton. A most kiadott esszékötet minden írása éppen erre a kérdésre keresi a választ, mert nincsen rá se gyors, se egyszerű válasz, Albahari sem talál rá se gyors, se egyszerű választ, akárhányszor is fogalmazza meg a kérdést és kontextusfüggő lehetséges választát. Vagyis szépprózájába és esszéibe egyformán beleírta a választ. Amely nem végleges, sokfelé ágazó történet, inkább egymást érintő és egymást keresztező ösvények sokasága. Albahari sok száz Európáról beszél, ami azt jelenti, identitáskereső kérdéseire sok száz válasz adható. Ezért mondható, hogy az egy egész életen át írott egyetlen családtörténet nem ugyanaz a történet: tudjuk, a kétszer mondott azonos nem identikus, a többször mondott sem az. Mint minden száműzött, Albahari is magával vitte a családtörténetet. És írja változatlanul ugyanazt az azonos és sohasem identikus identitástörténetet. A nagyjából Kanadában írott esszékötetben is. Válaszait a kötet olvasója az egész könyvet átható és behálózó önéletrajzi történetben találhatja meg, ha elég szívósan keresi. Bár így se talál se gyors, se egyszerű választ. Albahari vérbeli prózaíró, aki - miként megjegyzi egy helyütt - kommentár helyett történeteket ír. A zsidó identitás értelmezése vagy éppen definiálása helyett esszéiben, az esszé műfaji köztességében elmondható történetet. Nem szépirodalmat, nem novellát vagy rövidtörténetet, hanem olyan esszéisztikus szövegeket ír, amelyeknek a háttérben mindig valamilyen életrajzi vagy családtörténeti eseményzilánk, legtöbbször valamilyen értelmezésre sem szoruló történetrészlet ismerhető fel. Azért nem lett Albahariból rabbi, mert szerinte a zsidó hit a szavakban való hittel azonos. A szó a világ. „Íróként, mondja Albahari, kételkedhetem ebben, ha rabbi lett volna belőlem, hinni kellene benne. Így aztán, végül is, a kételkedést választottam...” Az írás a szó művelése és mindenkor kételyek forrása, teszem hozzá. Meg azt is, hogy aki hisz a szóban, annak nincs miben kételkednie. És az önmagával való szembesülésre sincs alkalma.

A Mimikri terhe című írásában mondja el Albahari, hogy sok évvel korábban az egyik tanítóját zavarba hozta vezetéknéve, az Albahari, és a tanító megkérdezte tőle, mi is ő valójában, és amikor meghallotta a gyerek választát, hogy ő zsidó, amint az apja, anyjának második férje mondta neki, meglepetten szólt a tanító: „Hogy lehet ez, eddig én azt gondoltam, zsidók többé nincsenek.” Albahari csak annyit fűz hozzá ehhez az önéletrajzi történethez, hogy gyerekeffel még mit sem tudott a holokauszt szörnyű történetéről, de a tanító mondata mélyen belevésődött, és sokáig mint élő halottra gondolt önmagára. Valahogy innen, ebből a gyerekkori élményből eredeztethetők Albahari egész irodalmi munkásságának, szépprózájának, de esszéírásának is a forrásai. Így aztán a családtörténetek iránti érdeklő-

dés, a zsidóság kérdésvilága, nem szűnő kutatások a zsidó identitás történelmi és irodalmi archívumaiban, a kettősségek és a másság iránti fogékonyság, a különbözőség jogának hirdetése, a személyes elsőbbségének vállalása a közösséggel szemben, a száműzetés és az etnikai kisebbség érzésvilágának megtapasztalása, a szabadság választása és a kötöttségektől való mentesség jelenik meg Albahari irodalmának, elbeszéléseinek, regényeinek, esszéinek horizontján. Mindez érdeklődését a történetek felé irányítja, mert történetekben beszél, de sohasem a nagy történelmi fordulatok, hanem a személyes szabadságot próbára tevő kis, rendszerint rövidtörténetek felé. Nincs, nem is lehet nagy véleménnyel a történelemeről. Leginkább csak az egyénre mért csapásait tarthatja számon, mert – írja egy helyütt – mindannyian a történelem foglyai vagyunk.

Esszékötetének itt már „újravolt” első írásában az irodalom és történelem időszerű, egészen pontosan balkáni kapcsolatáról ír, és ebben az esszében számol be arról, hogy egész poétikáját ez ideig az ideológiától való mentességre és szabadulásra építette, miközben írtözva menekült a történelem politikai és eszmei szószólói által az íróra szabott feladatok kényszerétől és szorításából, ám most, és éppen Kanadából figyelve a múlt század utolsó évtizedének balkáni történéseit, rá kellett jönnie, hogy az irodalom nyújtotta vigasz nemegyszer szenvedés és fájdalom forrása. Arra jutott, hogy mégis, a fenntartott és megőrzött poétika meg posztmodern lehetőségek, a képzelet és a nyelv hatalmának vállalása mellett szembe kell nézni a történelemből eredő, de mindenkor az egyes személyre szabott, ideológiáknak és politikának ki nem szolgáltatott irodalmi feladatokkal. Amely feladatok csak jó irodalommal teljesíthetők. A jó irodalom pedig, folytatam Kertész Imre szavai nyomán, nem szépre formált, hanem kötelességekkel teli irodalom. „Ha szembe akart szállni a mulandósággal, az amorális idővel, akkor az írásra kellett föltennie az életét” – mondja Kertész Jean Améryről. Albahariból azért nem lett rabbi, és azért ír megállás nélkül családtörténetet, mert szembe akar szállni a „mulandósággal”, és azért költözött innen nagyon távolra, mert szembe akar szállni az „amorális idővel”. A történelmet megkérdőjelező posztmodern nem is nagyon veszélytelen eszközeivel.

Albahari félzsidó családban nőtt fel Belgrádban, és világi neveltetésben részesült. Zsidóságát tehát választotta, és csak részben örökölte. Anyjának első férje zsidó volt, és a belgrádi gyűjtőtáborok egyikében veszett el. Második férje, Albahari apja, szintén zsidó volt, aki komolyan vette a gyerek Albahari bejelentését, hogy rabbi kíván lenni. A régi Jugoszlávia kis zsidó közösségéhez tartozott, és neveltetése során szinte folyamatosan szembe-sült az identitás kérdésével. Ismerte a zsidó hagyományokat és ünnepeket, de a judaizmust – ahogyan maga mondja és kiemeli – nem „praktizálta”.

Az azóta eltűnt ország kis zsidó közösségeinek legtöbb tagja hozzá hasonlóan félzsidó származású volt, ezért elég korán jutott Albahari annak felismerésére, hogy a „zsidó identitás választás kérdése”. És ezt látja egyedül meggyőzőnek, amikor, az ő szavaival, felmerül a világi zsidó író meghatározásának kérdése. Ebben is a személyes választás dönt. Közben megkísérli a zsidó irodalom és a zsidó író különösségének és sajátosságának megfogalmazását is. Összeállította, előszót írt hozzá, és 1998-ban ki is adta a zsidó elbeszélők antológiáját. Ennek előszavában leszögezi, hogy válogatása a nemzeti irodalmak keretében az etnikai (kisebbségi?) irodalomhoz való tartozás elvét követi, ami a zsidó témák domináns jelenlétében ismerhető fel. Minden etnikai irodalom, a zsidó is, mondja Albahari, érdeklődésének középpontjába azt a kérdést állítja, hogy mit jelent „valaki másnak”, a „másiknak” lenni mind a kortársi, mind a történelem kontextusában. Szerinte az irodalomelmélet legtöbb művelője egyetért abban, hogy éppen ez a középpont határozza meg a zsidó irodalmat. A zsidó irodalmat nemcsak a zsidóság szent nyelvén és élő nyelvein, hanem más nemzeti irodalmak nyelvén is írják, éppen ezért a nemzeti irodalmaktól eltérően a zsidó irodalmat nem vagy csak részben határozza meg a nyelv, amelyen íródik. A Talmudban jegyezték fel, mondja Albahari, hogy minden ember halálával egy egész világ vész el. A Talmud, folytatja, valóban a zsidók könyve, de a halál mindenkié. Szerinte minden író arra törekszik, hogy leírja a különös és különböző átalakulását általánossá és egyetemessé. Hogy ezt megtehesse, az írónak mindenképpen a saját hangján kell megszólalnia. Egy francia-zsidó írót idézve állítja Albahari, hogy a zsidó író bátorságának legmagasabb foka, de egyben az ő igazi száműzetése is abban mutatkozik meg, hogy minden emberhez zsidóként kezd szólni. Szerinte mindazok az írók, akiknek a munkáit antológiájába besorolta, éppen zsidóként szólalnak meg, függetlenül attól, hogy milyen száműzetésben volt részük, hogy milyen sorsot fogalmaztak meg maguknak, és milyen nyelven írtak. Szerinte mindezek az írók végül is a reményt választották, és ezáltal folytatói a zsidó lét lényegét meghatározó és fenntartó hagyománynak. Albahari szerint a zsidókat nem a helyi kötöttség, hanem az elveszett ország emlékezete határozza meg.

Albahari könyvének még két fontos témája van. Az egyik a „bolyongó zsidó”, a másik az antiszemitizmus. Albahari a modern zsidót, azaz a szó igazi értelmében a „bolyongó zsidót” olyan embernek tartja, aki a száműzetés állapotát állandósult nyugalmi állapotnak veszi, miközben egyetlen pillanatra sem szűnik meg nyomozni azon okok után, amelyek ebbe az állapotba kényszerítették. A száműzetés a zsidóság alapvető életélménye Albahari szerint. Esszékötetetének leghosszabb írása éppen a száműzetésről szól, részint személyes tapasztalatok, részint a zsidó történelem tanúságai

szerint. A száműzetésben eltöltött nyolc év után közölheti, hogy számára a száműzetés „felszabadulást” hozott. Nem a balkáni háborúk borzalmaitól, a darabokra hullott ország keserves látványától szabadult meg, ezektől a kételkedésre berendezkedett író nem is szabadulhat meg, hanem a helyi irodalomelméletől és gyakorlattól. Többé nem kellett betartania a maga választotta poétika – a posztmodern és a rövidtörténet – elveit, amelyek szerint az irodalmi élet íróságát itthon megítélte. És aminek folytatását várta el tőle. Kanadában azt írta, amit akart, és újabbnál újabb irodalmi játékokat alakíthatott ki magának. Csakhogy – természetesen hozzá – nevezetes *Csalétek* című, közvetlenül száműzetése előtt írott regényének családtörténeti forrásait, anyja első férjének a zsidók belgrádi gyűjtőtáborából kivégzése előtt írott leveleit egy már Kanadában írott esszébe teszi közzé, jelezve ezáltal, hogy a száműzetés felszabadító tapasztalata nem szakította el véglegesen a helyi, a lokális témáktól és irodalmi szokásrendtől. Albahari anyjának első férje, aki nem Albahari apja, a zsidók belgrádi gyűjtőtáborából grafitceruzával írott leveleket küldött haza. Hat levél maradt fenn, de nem lehet tudni, hányat írt összesen a táborlakó. A levelek úgy hangzanak, mintha semmi sem történe a levélíró körül, holott sejtette, de talán tudta is, milyen sors vár rá. Nem lehet tudni, hogyan veszett el 1942 tavaszán, talán főbe lőtték, talán megfullasztották. Levelek a táborból címen Albahari közlése a leveleket, majd mindegyikhez, külön-külön, kommentárt fűz. A táborlakó levélíró nem panaszkodik, nem átkozódik, nem dühös. A levelek arról tanúskodnak, hogy a táborban a mindennapi életet folytatná, asszonyát eligazítani igyekszik a család zavaros pénzügyeiben, figyelmezteti őt erre-arra, azt a látszatot keltve, mintha csak ideiglenesen volna távol. De éppen ez teszi a leveleket kivételessé. A táborlakó helyzete kilátástalan, ő is, mint annyian mások, maga ásta meg a sírhegyet, amelybe belelövök. Nem lehet tudni, hol van a sírhelye, azt sem, mikor végeztek vele. Nem is maradt utána más, csak a hat grafitceruzával írott, az idő múlásával egyre halványuló levél. Egy emberélet lassan elkopó nyoma. A tanító szavai, aki azt hitte, zsidók már nincsenek, és a táborlakó levelei ugyanazt a történetet mondják. Egy befejezhetetlen történetet. Ennek a történetnek – ahogyan Kertész Imre fogalmazott – „hosszú, sötét árnyéka az egész civilizációra rávetül, amelyben megtörtént, és amelynek tovább kell élnie a történetek súlyával és következményeivel”. A táborlakó leveleinek és a tanító szavainak „súlyával és következményeivel” számol David Albahari, amikor családtörténeteit írja, akár itt, akár a nagy tengeren túl. Annak reményével, hogy a lassan elkopó és kivesző nyomok az írásban még fenntarthatók és megőrizhetők. Ezért nem törölheti ki magából az irodalom a szenvedést és a fájdalmat, de a történelmet sem. A hat levél meg a tanító szava döbbsenhetette rá a posztmodern Albaharit, hogy

ha vége is a történelemnek, a történelemről szóló (család)történetnek nincs vége.

Nincs vége a továbbélő antiszemitizmusban sem. Kertész Imre szavaival: „Most, hogy a börtönfalak leomlottak, a romok közti hangzavarban újra felharsan az Auschwitz utáni, azaz az Auschwitzot igenlő antiszemitizmus rekedt üvöltése.” A tanító szavai után Albahari élete későbbi éveiben az antiszemitizmus új változataival szembesült mind a háborús Szerbiában, mind a multikulturalizmust hivatalos politikává, állampolitikává emelő Kanadában. Szerinte az antiszemitizmus sem lokális, sem globális változatában sohasem tűnik majd el a föld színéről, ahogyan a háborúk, a rasszizmus, az előítéletek sem tűnnek el, ám ez semmiben sem csökkenti a mind lokális, mind globális jelenlétének szűkítésére tett erőfeszítések fontosságát és jelentőségét.

David Albahari azt mondja magáról, hogy ő prózaíró, aki történeteket ír, mégpedig azért, mert továbbra is, egészen ódivatú módon, hisz a lélekben, pedig nem tudja, mi a lélek és hová tűnik, amikor már nem leszünk. Azért írok, mondja, mert az írás az egyetlen védősánc az arctalan történelem ellenében, merthogy – hivatkozik Albahari Konrád Györgyre – amit nem írunk meg, az nem is létezik... Nincs, foglalom össze David Albahari Kanadában élő zsidó-szerb író *Teher* című esszékötetének olvasói tapasztalatát, valóban nincs „önkéntes száműzetés”. Hiszen mindannyian a történelem foglyai vagyunk. Itt is és ott is. Közel és távol is.